

INLEIDING

Ronald van Steden, Gertjan Schuiling en Jan Sanne Mulder

Wetenschappers komen uit hun ivoren toren en praktijkprofessionals doen zelf onderzoek. Aangemoedigd door politiek, bedrijfsleven en samenleving, maar ook vanuit een eigen intrinsieke motivatie om van betekenis te zijn, is de impact van onderzoek een steeds belangrijker criterium voor wetenschappers en praktijkprofessionals. Allerlei grote vraagstukken rondom technologie, economie, klimaat, bestuur en maatschappij en transities die daarbij nodig zijn, kunnen niet zonder verbindingen tussen universiteiten, hogescholen, middelbareberoepsopleidingen, overheden, bedrijven en non-profitorganisaties. De ambitie is dan ook om de impact en daarmee de doorwerking en innovatiekracht van wetenschappelijk onderzoek te vergroten (Rathenau Instituut, 2024). Het creëren van deze impact is een veelzijdig fenomeen waarbij vele disciplines betrokken zijn. Er wordt binnen universiteiten en hogescholen momenteel op allerlei manieren zogeheten ‘valorisatiebeleid’ gevoerd vanuit de basisgedachte dat een duurzame impact van kennis en onderzoek alleen mogelijk is door samenwerking en ‘co-creatie’ tussen tal van op elkaar betrokken partijen. Deze zoektocht naar onderzoek met impact is niet nieuw. Er worden al decennia debatten gevoerd over de gebrekkige doorwerking van wetenschappelijk onderzoek voor sociale kwesties.

Enerzijds klinkt het geluid dat gangbare positivistische benaderingen ongeschikt zijn voor het oplossen van sociale kwesties. Deze kritiek richt zich op de ervaring dat de nadruk op expertkennis, ‘mechanische’ methoden en technieken van onderzoek en een groot geloof in de planbaarheid van onze samenleving en de maakbaarheid van de mens slecht passen bij de aard van complexe en hardnekkige maatschappelijke problemen (Wolbink en De Roos, 2024). Bij dit soort *wicked problems* (Rittel en Webber, 1973; Edmonstone, 2014) zijn veel verschillende partijen, belangen en visies betrokken, waardoor het lastig is om tot overeenstemming te komen over wat het probleem feitelijk inhoudt en tot welke oplossingsrichting te komen. Daarom is het zaak om verschillende soorten kennis – niet alleen wetenschappelijke kennis, maar ook kennis die voortvloeit uit professionele routines, alledaagse ervaringen en spirituele belevingen – serieus te nemen (Van den Brink, 2015). Hierbij zijn het oversteken van wetenschappelijke disciplines en een open houding gericht op gezamenlijk leren en verbeteren noodzakelijk.

Anderzijds richt de onvrede zich erop hoe dominant positivistisch wetenschappelijk denken uitwerkt op bestaande machtsverhoudingen van klasse, geslacht en etniciteit. Bijvoorbeeld de Frankfurter Schule, maar ook feministische wetenschappers, streden en strijden voor een alternatieve wetenschapsbeoefening die in dienst moet staan van emancipatie uit onderdrukking en misvorming (Boog, 2003; Lijster, 2023). Hun kritiek is dat bestaande machtsverhoudingen met behulp van klassieke wetenschappelijke methoden en technieken worden gereproduceerd en daarmee bestendigd door onderdrukte groepen uit te sluiten of als ‘onderontwikkeld’ te presenteren. Langs deze lijn gedacht is het nodig om de participatie van burgers te bevorderen en, samen met professionals, zelf hun omstandigheden aan te pakken en zich persoonlijk te ontwikkelen.

DE TERM IMPACT

Hedendaagse discussies over de maatschappelijke impact van wetenschappelijk onderzoek en de meerwaarde van kennisontwikkeling voor de praktijk kunnen in het licht van bovenstaande kritieken worden gezien. Deze kritieken bevragen niet alleen het dominante wetenschappelijk bedrijf, maar leveren ook constructieve bijgedragen aan de ontwikkeling van ‘actieonderzoek’ – een houding en werkwijze (geen vastomlijnde methode), waarbij praktijkgerichte ‘actie’ en wetenschappelijk ‘onderzoek’ worden gecombineerd. Actieonderzoek richt zich op onderzoek *in* en *met* de deelnemers uit de praktijk vanuit de ambitie verandering en verbetering tot stand te brengen en zo een waardevolle maatschappelijke bijdrage te leveren.

Deze bijdrage vatten we met de term impact. In onze interpretatie van impact gaat het niet om een eenmalige en eenduidig meetbare uitkomst, maar om iets dat ontstaat in de beweeglijkheid van het onderzoeken zelf. De term verwijst naar betekenisgeving, nieuwe ideeën en werkwijzen die emergeren uit praktijkontwikkeling, theorieontwikkeling en verbindingen daartussen. Binnen deze processen vindt een wisselwerking plaats tussen historische contexten, menselijke relaties, alledaagse routines en bestaande machtsstructuren van waaruit impact ontstaat. Impact is dus geen welomschreven eindresultaat, maar een vorm van doorwerking voortvloeiend uit interactiedynamieken binnen praktijken van actieonderzoek (Niessen, 2025). Die doorwerking kan heel concreet zijn (bijvoorbeeld een probleem aanpakken), maar kan ook subtielere vormen aannemen (zoals wederzijds begrip kweken).

De belangstelling voor actieonderzoek is binnen Nederlandse hogescholen, maar ook binnen universiteiten en middelbareberoepsopleidingen, over de afgelopen jaren toegenomen. Aan de hogescholen wordt vanuit lectoraten steeds meer actieonderzoek gedaan, middelbareberoepsopleidingen hebben eigen practoraten en aan de universiteiten zijn zelfs leerstoelen actieonderzoek ontstaan. Dat is een positieve ontwikkeling. Binnen genoemde discussies over wetenschappelijke meerwaarde biedt de rijke *body of knowledge* van actieonderzoek bruikbare aanknopings-

punten om kennis en inzicht te laten doorwerken, de kwaliteit van praktijken te verbeteren, en verandering tot stand te brengen. Naast dit soort instrumentele overwegingen van valorisatie moet ook het plezier van actieonderzoek doen niet worden vergeten. Deze vorm van wetenschapsbeoefening verdiept verbinding tussen mensen, laat hen samen leren, biedt handelingsperspectief, bevordert dialoog, stimuleert wederzijds begrip en vermeedert kennis. Actieonderzoek, kortom, brengt wetenschap, praktijk en samenleving inspirerend samen.

DOEL

Inmiddels bestaan er verschillende handboeken die gaan over wat actieonderzoek is, hoe dit onderzoek moet worden vormgegeven en geïmplementeerd, en welke uitdagingen hiermee gepaard gaan (een kleine greep: Coghlan, 2019; Migchelbrink, 2018; Van der Zouwen, 2018; Van Lieshout et al., 2021; Eelderink, 2024). Vooralsnog ontbreekt het echter aan een bundel die methoden én voorbeelden presenteert over hoe onderzoek met impact te doen. Dit overzicht is gewenst vanwege de veel besproken behoefte aan impact en doorwerking van onderzoek binnen middelbareberoepsleidingen, hogescholen en universiteiten. Hierbij is het uitgangspunt dat actieonderzoek veel meer behelst dan een onderdeel van managementwetenschap of veranderkunde. Actieonderzoek heeft meerwaarde voor vele disciplines. Daarom is het doel van deze bundel vierledig.

Ten eerste gaat het om het inleiden en aanscherpen van de *basics* van actieonderzoek: achtergronden, grondbegrippen, kernthema's en discussiepunten. Aan de hand van inleidingen over de grondbegrippen en bijdragen van de auteurs worden de praktische en wetenschappelijke merites van actieonderzoek met elkaar onderzocht en doordacht.

Ten tweede maken de bijdragen duidelijk hoe wijdvertakt en divers actieonderzoek in Nederland is. Hoewel enigszins onzichtbaar, want versnipperd over universiteiten, hogescholen, middelbareberoepsopleidingen, faculteiten, disciplines, afdelingen en onderzoeksgroepen, is actieonderzoek zeker geen marginaal verschijnsel.

Ten derde laten de invalshoeken en voorbeelden in de bundel zien op welke manieren onderzoek impact heeft, wat actieonderzoek hierin te bieden heeft en welke discussies hierbij spelen. Naast discussies over het hoe en wat van de impact gaat het ook om de vraag hoe je actieonderzoek moet doen, zodat het dubbele doel van kennisontwikkeling en praktijkontwikkeling kan worden gerealiseerd.

Tot slot biedt de bundel inspiratie voor het onderwijs. De hoofdstukken geven studenten, promovendi en praktijkprofessionals een uitgebreid overzicht van mogelijkheden om actieonderzoek te doen die bijdragen aan wetenschappelijke vooruitgang en het verbeteren van de (beroeps)praktijk.

ACTIEONDERZOEK NADER BEKEKEN

Oorsprong en model

Het idee van actieonderzoek is ongeveer een eeuw oud. In 1929 publiceerde de filosoof John Dewey zijn boek *The Quest for Certainty: A Study of the Relation of Knowledge and Action*. Doorgaans wordt 'theorie' hoger gewaardeerd dan 'praktijk', maar Dewey (2005 [1929]) is kritisch over dit dichotome denken. Hij wijst erop dat kennis en actie elkaar nodig hebben. Als alternatief introduceert Dewey de term 'experimenteel leren'. Experimenteel leren of onderzoeken betekent een gerichte activiteit die verandering initieert. Hierbij ziet Dewey experimenteren niet als een eenmalige en gecontroleerde laboratoriumstudie, maar als een doorlopende en gezamenlijke zoektocht, waarbinnen betrokkenen op basis van kennis en ervaring tot oplossingen voor problemen proberen te komen. Met zijn vernieuwende ideeën legt Dewey de kiem van 'actieonderzoek' dat allereerst in de Verenigde Staten vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw als eigenstandig begrip begint rond te zingen. De bedenker van dit begrip is John Collier (1945) die overheidsbeleid gericht op *native Americans* bekritiseert als te generalistisch. In plaats van vooraf te veronderstellen dat minderheden min of meer dezelfde behoeften hebben, staat hij een onderzoeksbenadering voor die oog heeft voor de lokale geschiedenis, uniciteit en context van gemeenschappen.

De bekendst geworden grondlegger van actieonderzoek is Kurt Lewin, een vooraanstaande psycholoog, die liet zien dat theorie dienstbaar kan zijn aan praktisch handelen. Hij is een van de eersten die zijn onderzoek plaatste binnen de leefwereld van mensen. Daarmee wijkt Lewin af van gangbare laboratoriumexperimenten en vragenlijsten. Onder zijn leiding vond in de jaren veertig een studie plaats naar bereidheid tot sociale actie onder migranten in Noord-Amerika (Lewin, 1946). Lewin benadrukt dat onderzoekende participatie van deze doelgroep een cruciaal element is in succesvolle transformatieprocessen en hij ontwikkelt groepsdynamische aanwijzingen hoe die onderzoekende participatie te laten slagen. Hij vat de gewenste transformatieprocessen tot gedragsverandering op als verlopend langs drie stappen: *unfreezing*, *moving* en *freezing* (Lewin, 1947). Zijn driestapsmodel is de afgelopen 75 jaar veel gebruikt én bekritiseerd als simplistisch, lineair en prescriptief. In beide gevallen werd het losgezien van Lewins veldtheorie, ofwel van zijn 25 jaar onderzoek naar veranderen van menselijk gedrag.

Burnes (2020) brengt de samenhang tussen Lewins driestapsmodel en zijn veldtheorie weer in beeld, waarmee het model de weergave wordt van een dynamisch proces: het bestaande evenwicht binnen een krachtenveld raakt ontregeld (*unfreezing*), er is een voortbewegen naar een nieuw niveau (*moving*) en dan volgt het versterken van een nieuw evenwicht, vrij van regressie (*freezing*). Sociale actie ondernemen betekent het veranderen van een krachtenveld bij elke stap, beginnend met 'min of meer vage ideeën', maar ook in een natuurlijke volgorde van

gebeurtenissen. Lewin mengt dus het descriptieve met het prescriptieve. Anders gezegd: unfreezing, moving en freezing zijn drie natuurlijke, zelfregulerende processen die de actieonderzoeker in wisselwerking met betrokkenen enigszins kan kanaliseren.

Een succesvol verloop van actieonderzoek kent daarmee twee houdingscomponenten: laten gebeuren én bewuste ingreep, ontvankelijkheid en spontaneïteit – beide gegrond in liefst gedeelde reflexiviteit tussen onderzoek en praktijk. Hierbij is het belangrijk om erop te wijzen dat Lewin een idealist is: hij heeft de diepe wens om met actieonderzoek bij te dragen aan een betere wereld. In het bijzonder gaat zijn aandacht uit naar hoe sociale systemen gedrag beïnvloeden en tot in- en uitsluiting leiden. Het begrijpen hiervan is nodig om tot maatschappelijke verandering en emancipatie van (kwetsbare) mensen te komen (Boog, 2003; Bleijenbergh, 2023). Aldus vertoont actieonderzoek, zoals door Lewin ontwikkeld, raakvlakken met de genoemde kritische theorie in de traditie van de Frankfurter Schule.

Het model van actieonderzoek dat Lewin voorstaat, stelt hij voor als een driehoek: een combinatie van ‘kennisontwikkeling’ (onderzoek), ‘praktijkontwikkeling’ (activiteiten in de samenleving) en ‘persoonlijke ontwikkeling’ (training). Later ontstaat er behoefte aan een onderzoekend proces tussen praktijkontwikkeling en kennisontwikkeling in. In deze lijn presenteren Cronholm en Goldkuhl (2004) als eersten een driepraktijkenmodel: een ‘lopende businesspraktijk’, een ‘theoretische onderzoekspraktijk’ en een ‘elkaar ontmoetende praktijk’ van businessverandering/empirisch onderzoek. Binnen dit laatste onderdeel werken onderzoekers en praktijkbeoefenaren samen, binnen de eerste twee doet ieder zijn eigen ding.

Vervolgens introduceren Schuiling en Kiewiet (2016) het drieprocessenmodel, waarbij elk proces een onderzoeksproces is, er per proces een eigen kennisopbrengst is, en de samenstelling van het onderzoeksteam in elk proces anders is. Het onderste proces bevat een gezamenlijk onderzoek van actieonderzoeker en lokale betrokkenen, het bovenste proces gaat over het onderzoeken van theorie door de actieonderzoeker samen met wetenschappers, en in het middelste proces ontmoeten alle drie de actoren elkaar in een gezamenlijke review van de zich ontwikkelende praktijk en van de beschikbare theorie. In deze review ontstaat begrip van een nieuwe werkwijze, die vervolgens zowel in het praktijkproces als in het theorieproces kan worden uitgewerkt. Diverse Nederlandse onderzoekers structureren tegenwoordig hun onderzoek met behulp van het drieprocessenmodel. Ontwerponderzoekers Cremers en Van Turnhout (2023) maken onderscheid tussen ‘praktijkproces’, ‘verbindend proces’ en ‘kennisproces’ en medisch onderzoeker Maas (2024) tussen ‘gebruikersproces’, ‘professioneel proces’ en ‘onderzoeksproces’.

Samengevat kent actieonderzoek een ‘meervoudige natuur’ (Dingenen, 2023). Binnen een groter speelveld van actoren bewegen actieonderzoekers zich constant tussen verschillende processen om impact te genereren. Aan de ene kant willen